

HISTORICAL EXCURSION THROUGH THE HISTORY OF FORESTRY EDUCATION IN THE TERRITORY OF THE CITY OF LIPTOVSKY HRADOK

[HISTORICKY EXKURZ DEJINAMI LESNICKEHO SKOLSTVA NA UZEMI MESTA LIPTOVSKY HRADOK]

Miroslav Gejdos - Monika Lachmannova

doi: 10.18355/PG.2024.13.1.8

Abstract

The final thesis is focused on the history of Hrádocké arboretum as an important object of education and practice, which is currently under the maintenance of Secondary school of forestry and timber in Liptovský Hrádok. Arboretum was established by the end of the 19th century as a part of the vast school area. It served from the beginning as a unique outdoor classroom for education and this purpose is keeping up today. Arboretum has the third biggest collections of woody species in Slovakia and it is in the list of Special Forestry Sites in Slovakia due to its importance in the field of History of forestry. Due to its environmental and cultural values is protected as a protected site and cultural site as well.

Key words

history, arboretum, dendrology, forestry, education

84

Abstrakt

Práca sa venuje histórii Hrádockého arboréta, ktoré je výnimočným výučbovým objektom Strednej odbornej školy lesníckej a drevárskej Jozefa Dekreta Matejovie v Liptovskom Hrádku. Založené bolo ako botanický park na konci 19. storočia v rámci rozsiahleho areálu Horárskej školy. Už od svojho vzniku plnilo nezastupiteľnú úlohu v procese edukácie žiakov školy a svoje poslanie ako „živá učebňa“ plní dodnes. Zhromažďuje tretie najrozsiahlejšie zbierky drevín na Slovensku a je zaradené medzi lesnícky významné miesta, ktoré vyhlasujú Lesy SR na lokalitách s prírodnými, stavebnými, technickými a umeleckými pamiatkami spojenými s lesníckou históriou Slovenska. Vďaka týmto výnimočným hodnotám sa neho vzťahuje ochrana v zmysle zákona o ochrane prírody (chránený areál so štvrtým stupňom ochrany), ako aj zákona o ochrane pamiatkového fondu (pamiatkový objekt NKP).

Kľúčové slová

história, arborétum, dendrológia, lesníctvo, pedagogika

Introduction

Dejiny mesta Liptovský Hrádok sú s lesníctvom a lesníckym školstvom úzko späté už od čias jeho vzniku, ak odhliadneme od lokality hradu a jeho bezprostredného okolia, ktoré sa formovalo už od stredoveku. Dôležitosť

mesta z pohľadu histórie a vývoja lesníctva a lesníckeho školstva na Slovensku potvrdzuje aj fakt, že na území mesta boli vyhlásené dve „lesnícky významné miesta“, ktoré vyhlasujú Lesy SR na lokalitách s prírodnými, stavebnými, technickými a umeleckými pamiatkami spojenými s lesníckou históriou Slovenska.

Prvým z nich je klasicistický urbanistický celok Pod lipami, ktorý sa sformoval v priebehu 18. a 19. storočia v súvislosti s rozvojom lesníctva na území mesta. Významnú úlohu v tomto období zohrala prvá lesnícka škola v Uhorsku, ktorej budova je dodnes zachovaná na západnej strane mohutnej pôvodne štvorradovej lipovej aleje, ktorá je kompozičnou kostrou celého územia aj v súčasnosti. Tým druhým je areál Hrádockého arboréta, ktoré bolo založené na konci 19. storočia ako botanický park a jeho vznik rovnako súvisí s lesníckym školstvom, presnejšie s jeho oživením v meste.

Aby sme mohli porozumieť významnosti Hrádockého arboréta a jeho poslaniu ako „živej učebne“ pri výučbe od čias založenia až po súčasnosť je potrebné aspoň v krátkosti uviesť najvýznamnejšie medzníky v dejinách lesníckeho školstva na území mesta. Nasledujúce kapitoly sa tak budú venovať prvej lesníckej škole v Uhorsku, jej nepriamej nástupkyňi v podobe Hospodárskej školy až napokon Horárskej škole, ktorá v Liptovskom Hrádku fungovala od roku 1886 do roku 1922.

Prvá lesnícka škola v Uhorsku

Od 16. storočia zaznamenávame na území Slovenska, tak ako aj inde v Európe, dôležitý obrat vo vývine praktického lesníctva. Išlo však skôr o uplatňovanie zvyklostí a skúseností, a zatiaľ ešte nie je možné hovoriť o teoretických znalostiach či skutočnom hospodárení. V tejto súvislosti je potrebné zdôrazniť, že nositeľom lesníckej kultúry bolo na Slovensku dlho baníctvo, ktorému bolo lesníctvo podriadené. Lesníctvo tak malo skôr charakter remeselnopriemyselný, pričom hospodárenie v lesoch a lesníctvo ako náuka vo všeobecnosti malo skôr druhoradú úlohu.

Výraznejší posun v postavení lesníctva nastal až v 18. storočí. Prenikanie osvietených myšlienok do rakúskeho kultúrneho života vyvolalo reformu školstva, v podobe zavedenia školského nariadenia z roku 1777 pod názvom „*Ratioeducationispublicae per regnumHugariae et provinciaseidemadnexas*“ (Ratioeducationis). Pod vplyvom osvietenstva a zmien v ekonomických názoroch dochádza zároveň k väčšiemu záujmu o poľnohospodárstvo, to znamená aj o lesníctvo a potrebu jeho výučby.

Problémy v lesnom hospodárení spôsobovala v 18. storočí aj prudko stúpajúca spotreba dreva v baníctve a hutníctve. V platnosti bolo dokonca rozhodnutie o extrémnom šetrení dreva Uhorskou miestodržiteľskou radou z roku 1772¹. To napokon viedlo v roku 1791 k vydaniu prvého uhorského lesného zákona o zamedzení devastácie lesov². Zároveň bol v takejto situácii v druhej polovici 18. storočia veľký nedostatok kvalifikovaného lesníckeho

¹ Stockmann, V. *Dejiny lesníctva na Slovensku : chronológia dejinných udalostí v oblasti lesa, vývoja štátnej správy lesného hospodárstva a vývoja štátnych organizácií lesného hospodárstva*. Banská Bystrica : Lesy Slovenskej republiky, 2016. 1022 s. ISBN 9788097220426.

²Zákon č. 57/1791 Uhorského snemu o zamedzení devastácie lesov (*De sylvarumdevastationepraecavenda*), podrobnejšie STOCKMANN, ref. 2, s. 93.

personálu, a preto sa otázka kreovania lesníckeho školstva stávala čoraz aktuálnejšou.

Výučba lesníctva prebiehala od roku 1770 na baníckej akadémii v Banskej Štiavnici, no zatiaľ len ako pomocná veda. Vytvorenie samostatnej lesníckej katedry na akadémii nemalo v tom čase podporu Viedenskej dvornej komory, a preto vystúpila do popredia potreba vytvorenia iného lesníckeho učilišťa po vzore nemeckých škôl³. Napriek tomu, že ani zámer vyškolenia nižšieho lesníckeho personálu nenašiel u dvornej komory podporu, k vyučovaniu lesníctva napokon došlo vďaka výraznej postave Františka Wisnera z Morgensternu, ktorý bol v roku 1795 preložený práve do Liptovského Hrádku, kde pôsobil do roku 1808 ako komorský prefekt likavsko-hrádockého panstva. Vďaka jeho osvietenským myšlienkam a veľkému záujmu o lesníctvo sa tak vyučovanie lesníctva na území Uhorska začalo na ľudovej škole v Liptovskom Hrádku, ktorú na vlastné náklady zriadil v roku 1796 s využitím príspevkov od svojich priateľov a rodičov⁴.

Wisner si hneď po príchode do Liptovského Hrádku všimol, že desiatky detí zamestnancov komory (úradníci, vedúci v dielňach, či piliariski a drevárski zamestnanci) sú bez školskej výchovy, ako aj to, že malá lesnícka osada si nemôže dovoliť zriadiť školu na vlastné náklady. Jeho vízia o zriadení školy, kde by si žiaci osvojili teoretické a praktické vedomosti v lesníctve, bola teda jasná od začiatku, pričom lesnaté okolie Liptovského Hrádku bolo na takéto vyučovanie vo všetkých odvetviach lesného hospodárstva veľmi vhodné. Kvalita výučby bola od jej založenia na vysokej úrovni, čo potvrdzuje aj fakt, že rímsko-katolícky biskup bol na svojej inšpekčnej ceste v Liptovskom Hrádku milo prekvapený, že miesto obyčajnej ľudovej školy našiel „malé, ale veľa sľubujúce lesnícke učilište“⁵. Sám Wisner zostavil tzv. lesnícky katechizmus na základe súdobej lesníckej literatúry, podľa ktorého sa vyučovanie riadilo⁶.

Škola bola najskôr umiestnená v dome Juraja Lichtnera za ročný poplatok 25 zlatých. Fungovanie školy tak bolo zabezpečené len z počiatočných prostriedkov, no takýto stav nebolo možné dlhšie udržať. Wisner tak žiadal Uhorskú dvornú komoru o podporu na udržanie školy, zabezpečil vypracovanie plánu a rozpočtu na výstavbu novej budovy vrátane internátu. Komora po úvodnej zdržanlivosti vo veci financovania školy nakoniec v roku 1798 schválila náklad 36 tisíc zlatých na novostavbu podľa preložených plánov. Sama sa však zaviazala len sumou 3224 zlatých a 1 denár⁷. Wisner sa však nevzdával, zorganizoval zbierku na výstavbu novej budovy školy a prevažne od darcov na území Liptova sa mu podarilo vyzbierať sumu 36 071 zlatých. Výstavbu budovy dokončili na jeseň v roku 1800. Priestor na školu bol určený pri rímsko-katolíckom kostole, na „účely školského lesa

³Bartak, J. *Vývin lesníckeho školstva na Slovensku v rámci lesnohospodárskych pomerov*. Bratislava: Lesnícka a drevárska ústredňa, 1942. 400 s.

⁴Vitek, P. – CHURÝ, S. – ŠUBA, A. *Z minulosti Liptovského Hrádku*. Liptovský Mikuláš: Transoscius, 2006, 191 p. ISBN 80-7140-271-0. Podrobnejšie o Františkovi Wisnerovi z Morgensternu tamže s. 158-161.

⁵Bartak, ref. 4, p. 83.

⁶Podrobnejšie o odbornej literatúre pozri Bartak, ref. 4, p. 83.

⁷Do zbierky prispel aj samotný Wisner sumou 25, 90 a 100 zlatých. Podrobnejšie o zbierke na stavbu školy pozri Vitek, ref. 5, p. 89.

a pestovania drevín“⁸ bol z majetku komory vyčlenený aj priestor oproti kostolu v tesnej blízkosti školy. Tento priestor zachytáva aj situačný plán školy z roku 1808 s označením *ForstGarten*.

V škole sa nachádzalo 20 miestností a dva učiteľské byty. Do školy podľa zachovaných údajov prijímali žiakov nielen z najbližšieho okolia, ale aj z ostatných krajov Slovenska a Uhorska. Škola tak mala aj svoj internát. Išlo o dve budovy po stranách budovy školy. Podobu školy aj s budovami internátu zachytáva plán školských budov z roku 1808.

Významnosť Wisnerových činov a jeho zásluhy v oblasti lesníckeho školstva potvrdzujú aj dva chronogramy v latinčine, ktoré sú dodnes čitateľné na budove školy. Nápis nad hlavným vstupom do budovy v slovenskom preklade znie nasledovne: „*Po skončení vojny medzi cisárom a Francúzmi a uzavretí mieru, pod záštitou jeho veličenstva cisára a kráľa Františka, ja, Múza, znášam sa až do Hrádku. Učím vedu bohyně Pallas a lesa: bývam tu z výdatných darov dobrodincov a že som sa sem dostala, bolo zásluhou a uskutočnením Františka Wisnera z Morgensternu.*“⁹ Nad vchodom zo školského dvora je zase nápis: „*Hľa, polia boli tu dávno, teraz voľnými vedami uctia Dianu a učí sa mládež.*“¹⁰

Školu navštevovali chlapci vo veku 7-19 rokov. Bartak¹¹ v tejto súvislosti podotýka, že je možné predpokladať, že školu navštevovali najmä žiaci, ktorí si chceli osvojiť lesnícky odbor a že práve títo žiaci mali často aj vyššie vzdelanie, ako bola ľudová škola. Počet žiakov v škole sa pohyboval medzi 50-150, pričom najvyšší počet žiakov dosiahla v roku 1806. Pri škole zriadili aj ženský odbor, kde sa vychovávali dievčatá pre domácnosť a rodinný život. Budova dievčenskej školy je zachytená na situačnom pláne školy z roku 1808.

Medzi žiakmi, ktorí navštevovali školu sa nachádzali žiaci nemajetní, ktorých úplne vydržovala komora, ale aj kadeti – synovia zemianskych rodín, ktorí platili školné aj internátny poplatok. Zároveň školu navštevovali aj lesní zamestnanci, ktorí si osvojovali výlučne lesnícke náuky. Z tohto dôvodu bol v roku 1806 v rámci školy pre dospelých frekventantov zriadený osobitný trojročný kurz, ktorý dal škole ráz učilišťa vyššieho stupňa. Učilište malo názov *Kráľovský komorský lesnícky ústav v Liptovskom Hrádku (KöniglicheKameralHradekerForstinstitut)*¹²

Škola počas svojho rozmachu zohrala neobyčajný význam pre ďalší rozvoj lesníckeho školstva v Uhorsku, pretože čím viac rástol jej význam, tým jasnejšie dňovala myšlienka zriadenia vyššieho lesníckeho školstva.

Napriek snahám Wisnera nemala hrádocká škola ďalej podporu komory, pretože nebola považovaná za plnohodnotnú odbornú školu, keďže z nej vychádzali žiaci príliš mladí na to, aby sa mohli v lesníctve zamestnať. Učili sa tu mladí žiaci, ktorí museli po absolvovaní školy prejsť ešte dlhou praktickou výchovou, alebo hrozilo že odídu na školu strednú. Mala tak skôr regionálny význam, pretože situácia v Liptovskom Hrádku bola iná, keďže

⁸Bartak, ref. 4, p. 85.

⁹Bartak, ref. 4, p. 87.

¹⁰Bartak, ref. 4, p. 87.

¹¹Bartak, ref. 4, p. 98.

¹²Vitek, ref. 5, p. 90.

žiaci sa vrátili ku svojim rodičom, ktorí boli sami zamestnaní v lesníctve. Škola sa okrem toho dostávala aj do čoraz väčších finančných problémov, až napokon v roku 1815 zanikla. Prvá lesnícka škola však splnila poslanie, ktoré jej určili potreby osvietenскеj doby. Stála pri zrode lesníckeho školstva a vytvorila cestu pre vznik vyššieho školstva v podobe vybudovania Lesníckeho ústavu na baníckej akadémii v Banskej Štiavnici.

Renesancia lesníckeho školstva a založenie horárskej školy

Obdobie od zrušenia prvej lesníckej školy v roku 1815 až do roku 1886, kedy bola v Liptovskom Hrádku založená horárska škola, bolo obdobím bez nižšieho odborného lesníckeho školstva. V celom Uhorsku tak nebola ani jedna nižšia lesnícka škola, ktorá by zabezpečovala výchovu výkonných lesných zamestnancov. Ten tvorili len praktici bez odborného lesníckeho vzdelania.

Predtým však ako sa budeme venovať vzniku Horárskej školy, je potrebné zmieniť aspoň v krátkosti existenciu Hospodárskej školy na území mesta. Napriek tomu, že išlo o školu so zameraním na všetky odvetvia poľnohospodárstva, už od svojho vzniku mala jasne definovaný úžití vzťah k lesníctvu¹³ a hoci nepriamo, nadviazala tak na výučbu lesníctva na území mesta. Škola bola založená v roku 1781 na mieste bývalého majeru (hospodárskeho dvora) na dnešnej Hradnej ulici. Na školu bola prestavaná bývalá komorská sýpka. Časť mesta, kde sa nachádzala niesla dobový názov „Vyše Majera“. Lokalizáciu majera zachytávajú mapy z polovice 19. storočia.

Otvorenie školy prebehlo 12. januára 1781. Išlo o prakticky zameranú hospodársku školu, ku ktorej ako uvádza Bartak¹⁴ muselo byť pričlenené aj gazdovstvo, aby tak „škola mohla slúžiť ako príklad vzorného gazdovstva celému kraju“. Cieľom školy bolo vyučiť menších majiteľov z okolia a viesť ich k racionálnemu hospodáreniu a správe svojho majetku. Rovnako tak bola určená aj pre budúcich dozorcov alebo správcov majetkov.

Počas svojho pôsobenia si škola vybuďovala dobré meno. Školské gazdovstvo s viacerými objektami, ku ktorému patrila časť pozemkov lesného riaditeľstva a lúky na Svaríne a Čiernom Váhu malo dobré výsledky a slúžilo celému okoliu. Pozornosť na seba upútala aj vďaka hospodárskej výstave, o ktorej sú zachované záznamy v dobovej tlači¹⁵. Výstava sa konala v areáli školy a za jej organizáciu bol ocenený najmä školský záhradník Ferdinand Herbek, ktorý „čarodějne vystrojil z velikánskeho humna Pavillon výstavy, pre oddiel rastlín a rozličných plodín“¹⁶. Nesporne zaujímavé sú údaje o rôznych vystavených plodinách, ako uhorky, karfiol, cukrová repa, či hrozno¹⁷.

¹³Bartak, ref. 4, p. 217.

¹⁴Bartak, ref. 4, p. 217.

¹⁵Národné noviny. Turč. Sv. Martin, 1874, 5(118), 521.; *Obzor: noviny pre hospodárstvo, remeslo a domáci život*. Uh. Skalica, 1874, 12(29), 226-227.

¹⁶Obzor: noviny pre hospodárstvo, remeslo a domáci život. Uh. Skalica, 1874, 12(29), 226-227.

¹⁷„... a v skutku neboli by sme si mysleli, žeby v našom Liptove dala sa vypestovať tak krásna pšenica, žito, tak obrovský hrach, tak veľké tekvice, ugorky , ba čo viac, že by v našom „krumpli országu“ ešte i hrozno rástlo!“ *Národné noviny*. Turč. Sv. Martin, 1874, 5(118), 521.

Aj napriek dobrým výsledkom, bolo pre rozvoj školy osudné to, že bola výhradne slovenská. Začali sa teda snahy o jej pomadžarčenie, výsledkom ktorých bolo napokon ukončenie vyučovania v slovenčine. Od roku 1882 sa v nej vyučovalo len v nemčine a krátko na to v maďarčine. V roku 1886 došlo nakoniec k jej premiestneniu do Rimavskej Soboty¹⁸.

Po premiestnení Hospodárskej školy do Rimavskej Soboty bola na jej mieste zriadená Horárska škola. Pôvodne mala byť umiestnená v Malužinej, no majitelia nehnuteľností v Malužinej údajne žiadali veľkú sumu za objekty pre horársku školu. Škola tak napokon dostala nehnuteľnosti bývalej Hospodárskej školy. Škola bol jednou zo štyroch nižších lesníckych škôl založených v tom období v Uhorsku¹⁹. Plocha školského poľného majetku sa však zmenšila, a to tak že bolo ponechané len toľko územia, koľko potreboval učiteľský zbor a zamestnanci školy na deputát a plochu, na ktorej založili park (dnešné arborétum). Časť poľí bola premenená na lesnú škôlku. V tomto období došlo aj k zalesneniu pastviska, ktoré sa nachádzalo pri škole, dnes územie Hradskej hory²⁰.

Školu založil v roku 1886 Rudolf Benkő, ktorý na nej pôsobil až do roku 1910. Pod jeho vedením bolo založené školské polesie Hradská hora, ako aj botanický park, čo svedčí o jeho odborných vedomostiach, a ako dodáva Barták²¹ aj o jeho „*neobyčajnej usilovnosti, prísnosti a svedomitosti*“. Ako výskumník sa venoval škôlkarstvu. V čase jeho pôsobenia na škole mala lesná škôlka výmeru približne 10 ha a boli v nej pestované rôzne cudzokrajné dreviny a sadenice pre široké okolie. Pri škole zriadili v roku 1987 Pokusnú lesnícku stanicu, ako pobočku Ústrednej lesníckej výskumnej stanice pri banskoštiavnickej Akadémii²².

Na škole pôsobili okrem riaditeľa ešte dvaja profesori, ktorí mali vysokoškolské vzdelanie. Pri škole zostal internát, ktorý mal v správe horár pridelený na školu, pričom jeho manželka sa starala o stravovanie všetkých žiakov. Kancelárske práce vykonávali žiaci.

Nástupcom Rudolfa Benkóa vo funkcii riaditeľa školy bol Vidor Illés, ktorý v nej pôsobil do roku 1918. Za ďalšieho riaditeľa bol vymenovaný v roku 1919 Bohuslav Procházka, ktorý sa významnou mierou pričínil o oživenie záujmu o arborétum a Hradskú horu. Od roku 1922 sa horárska škola mení na jednoročnú Hájnickú školu. Neskôr v 20-tych rokoch 20. storočia pôsobilo na území mesta niekoľko odborných škôl, ktoré mali jedného riaditeľa a spoločný učiteľský zbor. Išlo o školu pre lesných hájnikov, drevársko-piliarsku školu a poľnohospodársku školu. Riaditeľom bol v tom čase František Procházka.

História arboréta

Založenie a postupný vývoj Hrádockého arboréta je úzko prepojený s oživením lesníckeho školstva území mesta. Koniec 19. storočia je tak dôležitým míľnikom, kedy dochádza k oživeniu tradície lesníckeho školstva

¹⁸Barták, ref. 4, p. 224.

¹⁹Stockmann, ref. 2, p. 187.

²⁰Barták, ref. 4, p. 227.

²¹Barták, ref. 4, p. 227.

²²Stockmann, ref. 2, p. 187.

v meste, tak akoto už bolo spomenuté, najskôr prostredníctvom Hospodárskej školy a neskôr novozałożenej Horárskej školy. Pod vedením jej prvého riaditeľa školy Rudolfa Benkôho sa začalo aj so zakladaním školského parku a školského polesia Hradská hora²³. Park bol súčasťou rozsiahleho areálu, patriacemu pôvodne Hospodárskej škole, neskôr Horárskej, ktorý slúžil pre praktickú výučbu predmetov lesníctva, záhradníctva, včelárstva a pod.

Podobu školského areálu z konca 19. storočia (1896?) zachytáva plán areálu horárskej školy. Plán nie je datovaný, no ide pravdepodobne o najstarší plán, ktorý zachytáva aj podobu botanického parku, dnešného arboréta. Areál bývalého gazdovstva sa tak premenil na priestor s jasným členením, ktoré je podľa zachovanej vegetácie čitateľné v náznakoch dodnes. Centrálna časť polí, ktoré sa nachádzali na mieste dnešnej zástavby na Belanskej štvrti, bola premenená na lesnú škôlku po obvode vymedzenú líniami stromov, kde sa pestovali rôzne exotické dreviny a sadenice. V areáli sa nachádzal aj ovocný sad, vrbovňa, v blízkosti školy boli umiestnené záhrady učiteľov, či riaditeľa školy, a celé územie bolo lemované zo západu a severu veľkorysou plochou školského parku. Priestor školského parku s výsadbami domácich i cudzokrajných drevín bol členený sieťou organicky vedených línií chodníkov a jeho dobové označenie ako botanický park plne korešpondovalo s jeho priestorovým usporiadaním a zameraním.

Celý areál sa rozkladal medzi dnešnou Hradnou ulicou na východe, líniou železnice na juhu, riekou Belou na západe a poľnohospodárskou pôdou na severe (časť Vyše Majera). Areál nadväzujúci na budovu horárskej školy bol tvorený okrasnou zeleňou, v podobe malej parkovo upravenej plochy (parčíka). Za touto časťou sa nachádza raster poličiek s produkčnou funkciou – polička, lesná škôlka, záhrada a pod. Na túto hospodársku časť ďalej na severe a západe nadväzuje areál upraveného parku, ktorý je tvorený rôzne veľkými skupinami stromov, solitérami a trávnatými plochami, ktoré sú popretkávané sieťou organicky zvlnených chodníkov.²⁴ Makara²⁵ uvádza, že voľba drevín bola určená stanovištnými podmienkami a didaktickou funkciou botanického parku ako cvičného objektu horárskej školy, pričom približne 30 druhov v celkovom množstve asi 250 ks bolo dovezených z botanickej záhrady v Banskej Štiavnici.

K druhom, ktoré boli z najväčšou pravdepodobnosťou dovezené z Banskej Štiavnice, patrili aj borovice balkánske. Podľa získaných údajov²⁶ boli borovice balkánske do Banskej Štiavnice privezené na objednávku v poradí druhého profesora Banskej a lesníckej akadémie Ing. Feistmantela – náhupom semien (aj sadenic) cudzokrajných druhov zo záhrady baróna Pasqualatiho z Viedne. Následne Dvorská komora svojim výnosom č.j. 5643/1838 nariadila nákup drevín z viedenskej Laxenburskej záhrady a z Botanickej záhrady Lesníckej akadémie v Marianbrunne. Takto prof.

²³Bartak, ref. 4.

²⁴Lachmannová, Monika a kol.. *Obnova národnej kultúrnej pamiatky - Hrádocké arborétum: prípravná dokumentácia, stavebno-technické posudky, zameranie skutkového stavu kultúrnej pamiatky*. Liptovský Hrádok, december 2020.

²⁵Makara, Ondrej. *História Hrádockého arboréta*. In: *Hrádocké arborétum: Sprievodca zbierkami chráneného areálu*. Stredná odborná škola lesnícka a drevárska Jozefa Dekreta Matejovie, 2016, 4-13.

²⁶Stockmann, V. *Osobná konzultácia*. 2020.

Feistmantel v rokoch 1838-39 položil základy Botanickej záhrady (dolnej) v B. Štiavnici. Výsadba bola ukončená v roku 1844, kedy tu už rástlo 487 sadeníc domácich i cudzokrajných druhov. To či existujúce exempláre borovic baakánskych pochádzajú z rovnakého zdroja ako jedince v botanickej záhrade v Banskej Štiavnici by bolo potrebné preveriť genetickými analýzami.

Pôvodná výmera parku bola 27,17 ha. Podľa zistených dendrometrických ukazovateľov sa z tohto obdobia zachovala smrekovcová aleja v strednej časti súčasného arboréta, časť porastu limby v jeho južnej časti a exempláre borovice balkánskej, ktorých odhadovaný vek je približne 130-135 rokov. V blízkosti botanickeho parku bola zriadená aj lesná škôlka, ktorá mala asi 10 ha. Pestovali sa v nej hospodárske aj okrasné dreviny, no v roku 1923 bola jej výmera znížená na cca 3 ha.

Súčasne s arborétom bol vysadený aj ochranný les pri rieke Belej o výmere 10,94 ha, ktorý chráni dodnes Hrádocké arborétum, ale aj časť mesta pred nepriaznivými účinkami západných vetrov. Podobu arboréta, lesnú škôlku ale aj ochranný lesný pás zachytávajú fotografie uvedené v prílohe F.

Po Rudolfovi Benkőovi, za účinkovania riaditeľa Rudolfa Illésa, boli školské objekty ako aj škôlka a polesie Hradská hora zanedbané. Bartak²⁷ uvádza, že „jedine školský park sa udržal a zachoval v poriadku“.

V roku 1919 sa stal riaditeľom školy Bohuslav Procházka. Oživenie záujmu o ďalší rozvoj školského parku vzrástlo až po roku 1922, kedy bola horárska škola nahradená jednoročnou hájnickou školou. Procházka v rokoch 1920 až 1933 uskutočňoval mnohé výsadby cudzokrajných drevín a svojou činnosťou tak nadviazal na predchádzajúce počiny Rudolfa Benkőho. Z tohto obdobia pochádza aj plán okolia lesníckej školy z roku 1920. (príloha D). Plán však zachytáva stav z roku 1886, tzn. že ide o kópiu pôvodnej mapy z konca 19. storočia.

Park v tom čase obklopoval produkčné časti školského areálu zo severu a západu, pričom vo východnej časti siahal až po železnicu. Tieto plochy je možné vidieť aj na katastrálnej mape z roku 1930.

Z obdobia pôsobenia Bohuslava Procházku pochádza napríklad porast duba červeného (*Quercus rubra*) v juhovýchodnej časti (1922), či porast smreka omorikového (*Picea omorica*) v severnej časti (1936). Niekedy v tomto čase bola v arboréte založená aj smreková alej pri jazierku, ktorá postupne vyhynula po zásahu bleskom. Čitateľná je pomerne dobre na historickej ortofotomape z roku 1949. Jej podoba je zachytená na obraze od českého maliara Otakara Štáfla. Podobu pôvodnej smrekovej aleje zachytáva obraz českého maliara Otakara Štáfla²⁸, ktorý vznikol pravdepodobne niekedy v období rokov 1920 až 1938, keď maliar trvale žil a pôsobil vo Vysokých Tatrách, kde mal zriadený vlastný ateliér.

V roku 1928 sa následkom výstavby objektov Výskumného ústavu včelárskeho znížila výmera arboréta na 23,21 ha²⁹. Po preložení riaditeľa

²⁷ Bartak, ref. 4, p. 307.

²⁸ Obraz sa nachádza v súkromnom vlastníctve rodiny z Liptovského Hrádku. Pozri Lachmannova, ref. 25, 1-16.

²⁹ Makara, ref. 26, 4-13.

Bohuslava Procházku v roku 1933 do Jemnice na Morave nastal v dôsledku celospoločenských zmien (2. svetová vojna) pokles záujmu o arborétum.

Arborétum v povojnovom období

Vojnové roky sa nepriaznivo zapísali aj na stave arboréta. Plocha arboréta zarastla burinou a krovínami. Mnohé dreviny cudzokrajného pôvodu ustúpili expanzii domácich drevín. Zlý stav arboréta však nebol len dôsledkom vojnových rokov, ale aj reorganizácie škôl, kedy sa menil majiteľ parku a neboli doriešené majetkové hranice. Za toto obdobie arborétum vystriedalo niekoľkokrát majiteľa (lesnícka škola, výskumný ústav včelársky, miestny národný výbor).

Po vojne nastáva nové obdobie vo vývoji arboréta. Významnú zmenu pre arborétum a jeho vymedzenie priniesol Zastavovací plán mesta z roku 1958. Z historických záznamov³⁰ vyplýva, že pôvodne bolo na území arboréta naplánovaných niekoľko stavebných objektov, ako aj výstavba vežového objektu určeného pre pracovníkov lesnej správy, resp. arboréta. Objekty boli na žiadosť školy z územia vyňaté a ich výstavba posunutá na jeho hranicu.

V roku 1958 bolo vybudované trvalé oplotenie botanického parku. Suma vyčíslená na jeho vybudovanie predstavovala 359 772 korún československých.

Potreba existencie arboréta bola v tomto období stanovená Stanovami poľnohospodárskych a lesníckych škôl č. PŠ-4/14L/1958. V stanovách sa uvádza, že pri všetkých technických školách (kam svojim zameraním patrila aj vtedajšia lesnícka škola) zriaďuje sa „*botanická záhrada v ktorej si žiaci overujú vedomosti a poznávajú rastliny a v ktorej sa môže pracovať na lesníckych a poľnohospodárskych pokusoch*“³¹.

Nová etapa vo vývoji arboréta nastala vyňatím jeho presne vymedzenej plochy zo zástavby v Zastavovacom pláne mesta Liptovský Hrádok z roku 1958. V roku 1957 vypracoval Daniel Kovalovský, pracovník Arboréta v Mlyňanoch, projekt rekonštrukcie Hrádockého arboréta. V dôvodovej správe k projektu z roku 1959 sa uvádza³², že park bol založený v prvom rade aby plnil funkciu botanickej záhrady, tzn. ako učebný objekt pre vyučovanie botaniky, dendrológie a z časti i pestovania lesov, pričom sa nepočítalo s jeho funkciou pre odpočinok a rekreáciu. A hoci Kovalovský navrhoval plochu arboréta primárne ako „*učebnú pomôcku – arboretum majúce slúžiť pri výchove lesníckeho dorastu*“³³, v dôvodovej správe³⁴ je uvedené, že v budúcnosti by mal park slúžiť jednak ako učebný objekt pre lesnícku a včelársku školu, ale zároveň aj ako miesto odpočinku a rekreácie obyvateľov a bol by zároveň jednou z botanických záhrad vo vyšších nadmorských výškach. V správe sa nachádzajú aj zmienky o tom, že mnohé cenné domáce i cudzokrajné dreviny uhynuli v dôsledku úmyselného poškodzovania

³⁰List Štátneho projektového ústavu pre výstavbu miest a dedín z 28.5.1958.

³¹Štatút chránenej študijnej plochy Hrádocké arborétum SLŠ JDM v Liptovskom Hrádku.

³²Dôvodná správa. In *Botanický park (arboretum)*. Liptovský Hrádok: Lesnícka technická škola J. D. Matejovie, 1959.

³³Kovalovský in *Botanický park (arboretum)*. Liptovský Hrádok: Lesnícka technická škola J. D. Matejovie, 1959.

³⁴Dôvodná správa, ref. 31, p. 1.

obyvateľmi a nedostatočnou údržbou parku. Park tak v dôsledku zanedbania starostlivosti prehustol a vytvoril súvislý porast, čím sa vytvorilo „*tmavé a nevlúdne prostredie*“³⁵. Kovalovský vo svojom projekte rozdelil územie parku na 14 úsekov, ktoré do seba zapadali. Vymedzené boli nasledovné celky: dreviny Severnej Ameriky, dreviny slatinné, dreviny spoločenstva smrečín, dreviny Ázie, monokultúra smreková, monokultúra borovicová, dreviny Stredomoria, monokultúra jedľová, zbierka vrb, dreviny subalpínske, dreviny spoločenstva bučín, dreviny spoločenstva dubín, dreviny parkov a záhrad a dreviny lužných lesov. Monokultúry drevín zachovával z predchádzajúcich výsadiel.

V roku 1959 boli teda hranice arboréta pevne vymedzené v zmysle zastavovacieho plánu a v nasledujúcom roku bolo arborétum trvalo oplotené (toto oplotenie sa zachovalo až do súčasnosti). Rekonštrukcia arboréta podľa Kovalovského bola plánovaná na obdobie 12-15 rokov, pretože jeho stav si vyžadoval cieľavedomé úpravy, ktoré bolo potrebné realizovať postupne v niekoľkých etapách.

V roku 1962 postihla arborétum snehová a vetrová kalamita, pri ktorej padlo 456 stromov, najmä v severnej časti. Makara³⁶ uvádza, že už predtým bol podsadený (neplánovite) rozsiahlejší rozvoľnený porast v strednej časti skupinovú výsadbou smreka obyčajného, smreka kanadského, smreka čierneho a smreka sitkanského. Tiež boli vysadené skupiny uvedených smrekov, duglaskytisolistej a tuje západnej (*Thuja occidentalis* 'Maloniana'), ktoré tvoria kompozične najpôsobivejšie skupiny na okrajoch priestorov lúčnych spoločenstiev. V tomto období bola tiež doplnená aj sieť chodníkov z pôvodných 650 metrov na 720 metrov.

V roku 1968 (50. výročie vzniku Československej republiky) bola na mieste bleskom zničenej smrekovej aleje vysadená lipová alej, ktorá sa nachádza v arboréte dodnes.

V roku 1975 bol podaný návrh na vyhlásenie arboréta za chránenú študijnú plochu, k vyhláseniu ktorej nakoniec došlo 1.12.1982. V nasledujúcich rokoch boli z dôvodu zabezpečenia väčšej ochrany územia uzatvorené všetky bočné vstupy do areálu. Priechodný zostal len v severojužnom smere tak, ako je to aj v súčasnosti.

Postupnou zástavbou v severnej časti mesta v súlade s vyššie uvedeným zastavovacím plánom, ako aj zásahmi do koryta rieky Belej bol koncom šesťdesiatych rokov zrušený prítok do jazierka. To malo za následok jeho postupné vyschnutie. V oku 1983 bol preto vypracovaný projekt rekonštrukcie jazierka Doc. Markom z Vysokej školy lesníckej a drevárskej vo Zvolene. Projekt počítal s odberom vody z rieky Belá a jeho opätovným vrátením do koryta. Tento projekt sa však nezrealizoval.

Dôležitou etapou vo vývoji a smerovaní arboréta predstavovali obdobie, kedy ako správca arboréta pôsobil Ing. Ondrej Makara. V roku 1983 bola na jeho požiadanie spracovaná štúdia úprav arboréta kolektívom autorov Vysokej školy zemédskej v Brne pod autorským vedením prof. Ing. Ivára Otrubu,

³⁵ *Botanický park (arboretum). Liptovský Hrádok: Lesnícka technická škola J. D. Matejovie, 1959.*

³⁶ *Makara, ref. 26, p. 8.*

CSc.. Na tento projekt následne v roku 1985 nadväzoval realizačný projekt expozície horských rastlín rovnako od prof. Otrubu, ako aj projekt začlenenia vodojemu do územia arboréta.³⁷ V zmysle uvedených projektov však boli v arboréte zrealizované len niektoré časti. Najvýraznejšie z nich sú terénne modelácie alpinia s dvomi jazierkami a úpravy územia pri vodojeme. V rokoch 1983 až 1986 bola prebudovaná na prevádzkovú budovu arboréta bývalá rybárska liaheň. Štúdia úprav arboréta od prof. Otrubu predstavuje veľmi cenný materiál, ktorý je dôležitým podkladom pre navrhovanú obnovu arboréta, nakoľko obsahuje koncepčne nadčasové riešenie priestoru.

Vodojem, ako rezervný zdroj vody pre polikliniku, bol na území arboréta vybudovaný v rokoch 1986-1987 a práve vďaka návrhu od Prof. Otrubu sa ho podarilo veľmi citlivo začleniť do priestoru tak, že nedošlo k poškodeniu drevín ani priestoru arboréta nevhodnou hmotou technickej stavby. V roku 1993 bol realizovaný projekt vrtania studne v blízkosti malého jazierka a alpinia, vďaka čomu bolo možné zásobovať malé jazierko pri alpinii vodou.

Arborétum na prelome 20. a 21. storočia

Od 90. rokov 20. storočia sa v arboréte vystriedalo niekoľko pracovníkov, ktorí mali vo svojej kompetencii fungovanie arboréta po jeho odbornej stránke. Dlhodobou bola údržba zabezpečená prostredníctvom záhradníka. Priebežne boli dosádzané nové exempláre, od roku 2000 pokračovali práce v porastoch, predovšetkým odstraňovanie nevhodných drevín, čistenie porastov od odpadu a pod.

V októbri 2009 bol zriadený náučný chodník a arborétum bolo zaradené medzi Významné lesnícke miesta Slovenska pod gesciou Lesov SR š.p. Banská Bystrica.

Záver

V súčasnosti je arborétum v správe SOŠ lesníckej a drevárskej J. D. Matejovie, ktorá zabezpečuje aj jeho odbornú údržbu. Od roku 2017 prebiehajú projekčné práce na jeho obnove. SOŠLaD ako správca a Žilinský samosprávny kraj ako vlastník arboréta zabezpečili spracovanie rozsiahlej prípravnej a projektovej dokumentácie v podobe podrobnej inventarizácie drevín, na podklade ktorej bola spracovaná architektonická štúdia obnovy jeho vegetačnej aj technickej zložky a v decembri 2022 bola odovzdaná projektová dokumentácia obnovy, ktorá zahŕňa návrh obnovy chodníkov, oplotení, osvetlenia, informačného systému, či v neposlednom rade ošetrovanie a nevyhnutné zásahy do existujúcej vegetácie.³⁸ Keďže ide o pamiatkový objekt a zároveň chránený areál spracovanie takejto dokumentácie si vyžadovalo zohľadnenie a zapracovanie množstva požiadaviek, ktoré vyplývajú z jeho pamiatkovej ochrany, ako aj požiadaviek ochrany prírody.

³⁷Podrobnejšie pozri Lachmannová, ref. 25, p. I-17-18.

³⁸Podrobnejšie pozri Lachmannová, M., Salašová A. *Dendrologický prieskum – hodnotenie drevín v pamiatkovom objekte Hrádcké arborétum. 2020.*; Lachmannová, ref. 25.

Bibliographic references

- Bartak, J. (1942). Vývin lesníckeho školstva na Slovensku v rámci lesnohospodárskych pomerov. Bratislava: Lesnícka a drevárska ústredňa, 400 p.
- Lachmannova, M. & Salasovs, A. (2020). Dendrologický prieskum - hodnotenie drevín v pamiatkovom objekte Hrádocké arborétum. Liptovský Hrádok
- Lachmannova, M. et al. (2020). Obnova národnej kultúrnej pamiatky - Hrádocké arborétum: prípravná dokumentácia, stavebno-technické posudky, zameranie skutkového stavu kultúrnej pamiatky. Liptovský Hrádok
- Lachmannova, M. (2022). Lesnícky významné miesta v Liptovskom Hrádku. Mesačník mesta Liptovský Hrádok. Liptovský Hrádok, 31(4), ISSN 1338-9335.
- Lachmannová, M. (2022). Hrádocké arborétum: Vydajte sa s nami na cestu okolo sveta za drevinami Severnej Ameriky, Ázie a Európy. Stredná odborná škola lesnícka a drevárska Jozefa DekretaMatejovie v Liptovskom Hrádku, 12 p.
- Lachmannova, M. (2023). Hrádocké arborétum. Mesačník mesta Liptovský Hrádok. Liptovský Hrádok, 32(4), ISSN 1338-9335.
- Lachmannova, M. (2023). Zeleň v Liptovskom Hrádku. Mesačník mesta Liptovský Hrádok. Liptovský Hrádok, Hrádok, 32(4), ISSN 1338-9335.
- Laubova, J. (1983). Zásady pamiatkovej úpravy: Lipt. Hrádok - arborétum. Krajské stredisko štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Banskej Bystrici
- List Štátneho projektového ústavu pre výstavbu miest a dedín z 28.5.1958
- Makara, O. (2016). História Hrádockého arboréta. In: Hrádocké arborétum: Sprievodca zbierkami chráneného areálu. Stredná odborná škola lesnícka a drevárska Jozefa DekretaMatejovie, 4-13.
- Melus, J., Makara, O. & Pavlik, J. (2016). Sprievodca zbierkami chráneného areálu Hrádocké arborétum. Stredná odborná škola lesnícka a drevárska Jozefa DekretaMatejovie v Liptovskom Hrádku, 56 p.
- Obzor(1874.) noviny pre hospodárstvo, remeslo a domáci život. Uh. Skalica, 12(29), 226-227.
- Národné noviny (1874). Turč. Sv. Martin, 5(118), 521p.
- Pavlik, J. (2016). Hrádocké arborétum - história. In: Pochôdzky hrádockými dejinami: Výber prednášok o histórii mesta Liptovský Hrádok a jeho okolia. © Národný trust n.o., 54-67.
- Stockmann, V. (2016). Dejiny lesníctva na Slovensku : chronológia dejinných udalostí v oblasti lesa, vývoja štátnej správy lesného hospodárstva a vývoja štátnych organizácií lesného hospodárstva. Banská Bystrica : Lesy Slovenskej republiky, 1022 p. ISBN 9788097220426.
- Štatút chránenej študijnej plochy Hrádocké arborétum SLŠ JDM v Liptovskom Hrádku.
- Tarabova, S. (1977). Výskyt cudzokrajných a vzácnych drevín v botanickej záhrade SLTŠ v Lipt. Hrádku.
- Vitek, P. (2008). Významné osobnosti hradného a komorského panstva v Liptovskom Hrádku od stredoveku do začiatku 20. storočia. Liptovský Hrádok: Mesto Liptovský Hrádok, 98 s. ISBN 978-80-970017-2-8.

Vitek, P.; CHury, S. a Suba, A. (2006). Z minulosti Liptovského Hrádku. Liptovský Mikuláš: TRANOSCIUS, 191 s. ISBN 80-7140-271-0.

Zeleznik, P. (1996). 200 rokov od založenia Lesníckej školy v Liptovskom hrádku - jej minulosť a prítomnosť. In: Pamätnica Lesníckej školy v Liptovskom Hrádku 1796-1996. Liptovský Hrádok: ArboraPublishers, s. 13-26. ISBN 80-967088-3-X.

Projektové dokumentácie a mapy

Botanický park (arboretum). Liptovský Hrádok: Lesnícka technická škola J. D. Matejovie, (1959). (zdroj: SOŠLaD J. D. Matejovie v Liptovskom Hrádku)

Expozície horských rastlín- Arboretum SLTŠ Liptovský Hrádok (1985), OTRUBA, Ivar a kol. (zdroj: SOŠLaD J. D. Matejovie v Liptovskom Hrádku)

Historická ortofotomapa (1949). © Photomap, s.r.o., Historické LMS © Topografický ústav Banská Bystrica.

Katastrálna mapa Liptovského Hrádku z roku 1866 (reambulovaná 1920). © Ústredný archív geodézie a kartografie v Bratislave.

Ortofotomapa (2018). © GKÚ, NLC; r.2017 - 2019

Plán okolia kráľovskej horárskej školy v Liptovskom Hrádku (A LIPTÓUJVÁRI M. KIR. ERDŐŐRI SZAKISKOLA telepénkéntérképe). © Štátny archív v Bytči, pobočka Liptovský Mikuláš, archívny fond Okresného úradu v Liptovskom Mikuláši.

Poľný náčrt Liptovského Hrádku (1859). © Ústredný archív geodézie a kartografie v Bratislave.

Pozemno-knižná mapa Liptovského Hrádku (1859). © Štátny archív v Bytči, pobočka Liptovský Mikuláš, archívny fond Okresného úradu v Liptovskom Mikuláši.

Studie úpravy arboreta SLTŠ Liptovský Hrádok (1983), OTRUBA, Ivar a kol. (zdroj: SOŠLaD J. D. Matejovie v Liptovskom Hrádku)

Začleněnívodojímacíchzařízení do chráněného území arboreta. OTRUBA, Ivar. (zdroj: SOŠLaD J. D. Matejovie v Liptovskom Hrádku)

Fotodokumentácia

Fotografie súčasného stavu - Ing. Monika Lachmannová, Ph.D.

Historické fotografie - archív Ľubomíra Kompiša, Liptovský Hrádok v starých fotografiách [online], dostupné z:

<https://www.facebook.com/groups/228954107145813/>

Stockmann, V. Osobná konzultácia, december 2020.

Doc. PhDr. PaedDr. Miroslav Gejdoš, Ph.D.

Katedra pedagogiky a psychológie

Pedagogická fakulta

Katolícka univerza v Ružomberku

Hrabovská cesta 1, 034 01 Ružomberok

Slovakia

miroslav.gejdos@ku.sk

Ing. Monika Lachmannová, Ph.D.
SOŠ lesníckej a drevárskej J. D. Matejovic
Liptovský Hrádok
Slovakia
lachmannova@gmail.com